

Európa a svet

Daniel Šmihula

Roku 1912 sa svet skladal zo šiestich európskych mocností, niečo vyše tuctu menších európskych štátov, ich kolónií a zvyšku viac-menej bezvýznamných a na hlavných veľmociach závislých krajín. Samostatné USA a Latinská Amerika boli len výhonkami starého kontinentu, jeho rozťahnutím za Atlantik. Len Japonsko na Ďalekom východe bolo výnimkou, akoby potvrdzujúcou všeobecnú hegemoniu bielej civilizácie. Takáto situácia sa už nezapakuje. Sama o sebe bola výnimočná a vlastne neprirodená. Analógiu by sme mohli nájsť iba v univerzálnom rozšírení gréckej kultúry a štýlu života v stredomorskej oblasti za čias helenizmu a Rímskej ríše.

Nebolo to tak vždy, ešte v 15. storočí by hypotetický návštevník z inej planéty zaradil kresťanskú Európu medzi 4–5 viac-menej rovnocenných centier civilizácie. Je celkom možné, že by Číne v období dynastie Ming s vyspelou technikou a administratívou, alebo ľudnatému moslimskému svetu s veľkomestami, kultúrou a príťažlivým islamom dával väčšie šance na svetovú dominanciu než izolovanej, vlastne ešte stále vidieckej Európe.

Za svoj asi štvorstoročný primát vďaka Európa akcelerovanému rozvoju vo sfére techniky, hospodárstva a myslenia, ktorý zažila na prelome stredoveku a novoveku. Jej vplyv sa rozšíril na všetky kontinenty a vytvorila základ celoplanetárnej civilizácie. (Na najbližšie tisícročie určite.) No po odznení tohto procesu stratila svoju výnimočnosť. Kvality, ktoré jej umožnili toto veľkolepé vzopätie, si osvojili aj v zámorí.

Navyše po prvej svetovej vojne (áno, po prvej, ale do pozornosti Európy sa tento fenomén dostal oneskorene – až v päťdesiatych rokoch) došlo k prudkému ekonomickému a demografickému rastu tzv. tretieho sveta. Mnohé z týchto krajín vlastnia dnes rovnako vyspelé technológie a ekonomiky ako ich bývalé metropole. Veď to vlastne ani nie je tak dávno, čo sme sa mohli z pozície „stredne veľkého vyspelého priemyselno-poľnohospodárskeho štátu“ (t. j. Československa zo začiatku sedemdesiatych rokov) pomerne blahosklonne dívať napr. na také Thajsko alebo Turecko.

Európa na prechode z vidieckej spoločnosti, charakterizovanej vysokou natalitou a tendenciou mať veľa detí, do priemyselnej spoločnosti s modernou medicínou, s relatívnym dostatkom jedla a tým pádom s nízkou detskou úmrtnosťou zažila demografický boom. Biela rasa (ale nie v antropologickom zmysle, lebo do nej patria napr. i Arabi, no belosi pôvodom z kresťanskej Európy) mala na začiatku storočia asi 35% podiel z obyvateľstva celého sveta. Bol to celkom slušný „úspech“, veď v rannom stredoveku to bolo okolo 15%. Dnes akoby sme sa vracali k tomu poslednému číslu. Niet sa čomu čudovať, vo vzostupnej fáze sú dnes mimoeurópske populácie. Prispeli k tomu aj samotní Európania tým, že zaťahovali do svojho moderného civilizačného okruhu zaostalé populácie. Často však nepodnietili skutočný rozvoj výrobných síl, ale vzostupná fáza bola navodená umelo – zastavením kmeňových vojen v kolóniách, humanitnou lekárskou a potravinovou pomocou.

Roku 1938 bol pomer medzi obyvateľstvom Francúzska a jeho kolónií 42 : 70 (v miliónoch). Na začiatku nášho storočia malo obyvateľstvo metropole dokonca početnú prevahu! V súčasnosti žije v bývalých francúzskych dŕžavách niekoľkonásobne viac ľudí ako v 57miliónovom Francúzsku. Je to asi 255 miliónov. Mimochodom, jediné dve koloniálne ríše, kde obyvateľstvo v kolóniách bolo naozaj výrazne početnejšie ako v „materskej krajine“, boli britská a holandská. No tieto dva národy na vybudovanie svojich impérií koncentrovali takmer celé svoje úsilie.

Klíše o hŕstke Európanov ovládajúcich nesčíselné masy na celom svete nie je opodstat-

nené. Práve keď sa začalo stávať pravdou, sa koloniálne ríše chliac či nechtiac museli rozpuštiť. Neplatí to len pre naše storočie. Málokto si dnes uvedomuje, že v amerických štátoch oboch iberských maritimných kráľovstiev napriek veľkej rozlohe žilo až do 18. storočia menej ľudí (vrátane Indiánov) ako „doma“. Vlády, ktoré si túto zmenu neuvedomili a snažili sa udržať ovládané územie silou, za to museli tvrdo zaplatiť. Tak ako Francúzsko vo Vietname a v Alžírsku alebo Španielsko na začiatku minulého storočia v Amerike.

Medzinárodné vzťahy sú oblasťou s veľkou zotrvačnosťou, kde veľmi záleží na tradícii a imidži z minulosti. Preto súčasné medzinárodno-politické usporiadanie (stále členstvo v Bezpečnostnej rade OSN, rokovacie jazyky, sídla svetových organizácií, centra vzdelávania a pod.) nie je už postavené na solídnych základoch. Fakticky odráža mocenské dôsledky ekonomických a populačných pomerov zo začiatku storočia.

Poradie najľudnatejších krajín a závislých území podľa obyvateľstva v roku 1912
(v miliónoch)

Štát	Počet obyvateľov
Čína	420
Britská India	320
Ruská ríša	167
USA	92
Nemecko	65
Japonsko	53
Rakúsko-Uhorsko	52
Veľká Británia	45
Francúzsko	39
Holandská Východná India	36 (?)
Taliansko	34
Turecká ríša	30 (?)
Brazília	20 (?)
Španielsko	19
Mexiko	15
Francúzska Indočina	15 (?)
Britská Nigéria	15 (?)

O dvadsaťpäť rokov, čoho by sa mala dožiť väčšina čitateľov tohoto časopisu,¹ tento kontrast môže byť ešte vypuklejší (pozri nasledujúcu tabuľku). Obyvateľstvo Európy a iných „bielych“ štátov sa nebude príliš zväčšovať, ba práve naopak. Rusko, Ukrajina, Nemecko, Bulharsko, Maďarsko a pod. majú a budú mať problémy s poklesom populácie. Pritom všade bude rásť podiel farebných prisťahovalcov. Predovšetkým Austrália a Kanada môžu vďaka ázijským imigrantom získať „dúhový charakter“. Zvýši sa i zastúpenie niektorých nedominantných menšín s vysokou pôrodnosťou – napr. Maori na Novom Zélande, islamské národy v Rusku a v našich podmienkach rómska komunita.

V roku 2020 z predpokladaných 8 miliárd ľudí² bude nie viac ako jedna miliarda belochov. To znamená, že o jednu generáciu možno nebude diskutovaným problémom, či za stáleho člena Bezpečnostnej rady OSN má byť prijaté Nemecko alebo Japonsko, ale India, Brazília, Indonézia, Pakistan, Irán a pod. A predvídajú rodičia by – hádam – mali poslať svoje deti sa učiť čínštinu a arabčinu, nie nemčinu či taliančinu.

Na rozdiel od rozvojových štátov, ktoré úspešne prechádzajú či prešli modernizáciou, je nejasný osud krajín, kde je rast obyvateľstva rýchlejší ako rast národného dôchodku

Skupiny krajín podľa počtu obyvateľstva v roku 2020
(predpoklad)

Okolo 50 mil.: Kolumbia, Argentína, Ukrajina, Uzbekistan, Maroko, Sudán, Uganda, Irák, Kórejská republika, Taliansko.
50–100 mil.: Francúzsko, Veľká Británia, Nemecko, Alžírsko, Zair, Keňa, Tanzánia, Barma, Thajsko.
Okolo 100 mil.: Turecko, Egypt, JAR, Vietnam, Filipíny.
100–200 mil.: Mexiko, Rusko, Etiópia, Irán, Japonsko.
Okolo 300 mil.: Brazília, Nigéria.
200–300 mil.: Pakistan, Bangladéš, Indonézia.
Okolo 300 mil.: Spojené štáty.
Viac ako 1 mld.: Čína, India.

(Bangladéš, mnohé africké krajiny). Budú čoraz biednejšie, hladnejšie a beznádejnejšie. V stredoveku by takáto zostupná špirála skončila krízou, vojnou, emigráciou, krutým hladomorom a obnovením rovnováhy – dajme tomu – na tretinovú stave obyvateľstva, čo by vlastne mohlo byť istým riešením. Avšak môže si svet dovoliť nečinne sa pozerať na takúto katastrofu? A zďaleka neide len o humánny aspekt, ale v poslednom štádiu bude zničený ekosystém v kontinentálnom rozsahu – napr. v snahe vydrancovať tropické pralesy a vypáliť ich pre potreby primitívneho poľnohospodárstva.

Problém Európy, Japonska a iných vyspelých štátov nie je iba demografia. Závažnejší je strata monopolu v priemysle, vo vede a v technike. Aplikovaný výskum, priemyslová výroba a miesta finančných operácií sa presúvajú nielen do juhovýchodnej Ázie, no i do Latinskej Ameriky, alebo do Indie. Osobitné je postavenie bohatých ropných krajín. Výrazne upadla i úloha západoeurópskych krajín v námornom obchode. Veľká Británia pred druhou svetovou vojnou registrovala 28 % svetovej tonáže, dnes asi len 2 %. Pravda, keby sme brali do úvahy reálnych vlastníkov, tak je na tom o niečo lepšie, lebo plno spoločností je zamaskovaných za tzv. lacné vlajky, no napr. objem výroby lodí vo východnej Ázii už presiahol produkciu v Európe alebo v USA. I množstvo prekladaného tovaru v Perzskom zálive a v tichomorskej oblasti je väčšie ako v Európe.

Tradičné svetové priemyselné centrá by síce mohli čeliť tomuto procesu tak, že začnú ustavične zavádzať nové a nové technológie a sústredia sa na výrobky s momentálne najvyššou pridanou hodnotou, kde ich vlastná drahá pracovná sila nebude natoľko handicapovať, teda nie na lode, mínometry alebo automobily (o oceli a textile nemá význam diskutovať), no na satelity, moderné zbrane, lietadlá, lieky, prístroje, produkty duševnej práce (programy, patenty) a pod. Avšak je takáto drakonická transformácia na japonský spôsob

v liberálnych krajinách politicky a sociálne únosná? Neobetujú vlády pre bezkonfliktné volebné víťazstvá budúcnosť svojich krajín? Nestane sa z Európy historická rezervácia, kam budú chodiť čínski turisti obdivovať pamiatky a nakupovať najnovšiu módu?

Západná Európa by si relatívne dobre mohla žiť i po presunutí výrobných kapacít do zámoria alebo do východnej Európy ako finančné, turistické a rentierske centrum. No v tomto prípade by sa rozložilo jej dnešné sociálne usporiadanie, jej pozícia vo svete by sa stala mnohonásobne zraniteľnejšou a jej význam by upadol. Ale ani Japonsko už nie je, čím bývalo. Každý rozmach má svoje limity a výkonnosťnú psychológiu nemožno udržiavať večne. Pravdepodobne to bude aj osud ázijských tigrov, keď dosiahnu istú úroveň.

Preto sa môžeme domnievať, že svet budúceho storočia nebude charakterizovaný jednoduchým presunutím doterajšieho ekonomického a kultúrneho centra z euro-atlantickej oblasti niekam inam. Skôr bude multipolárny s viacerými takmer rovnocennými oblasťami. Avšak je málo pravdepodobné, že by bez principiálneho „nového rozdania kariet“ v prístupe k svetovým surovinovým a energetickým zdrojom mohol napr. radový Číňan alebo Egyptan dosiahnuť životnú úroveň Švajčiara.

Pokiaľ západná Európa a Amerika boli dominantné priemyselné a vojenské mocnosti, zdalo sa byť ich právo na individuálny blahobyť nepochybniteľné. O jednu generáciu budú mať ešte stále vysokú životnú úroveň, ale v hospodárskej a vojenskej sile im budú konkurovať viaceré ázijské mocnosti. Nestane sa tento nesúlad vhodným základom pre politické hnutie vyzývajúce ku konfrontácii s Európou a s Amerikou? Nepovedie strach z hospodárskej konkurencie a zo straty kultúrnej dominancie k rastu xenofóbie v Európe a v Amerike? Teda presun od nutnosti v rámci pocitu viny za kolonializmus pomáhať „úbohým domorodcom podieľať sa na výdobytkoch civilizácie“ k téze „zúčtovať s agresívnymi žltými opicami, dokiaľ je ešte čas (!)“? Avšak aj na to sú dnešné „biele“ krajiny už prestarnuté, bez ideologického zápalu, spohodlné a príliš demokratické.

Zrejme závažnejším šokom než očakávaný ústup z hospodárskych pozícií môže byť strata kultúrnej hegemonie. Svet sa celý novovek prispôboval Európe. Za pokrok sa považovali všetky tendencie, ktoré smerovali k vzorom európskeho pôvodu. Od sedemdesiatych rokov je európska kultúrna hegemonia spochybňovaná a zdôrazňujú sa vlastné tradície. Prejavý vodcov krajín zmietaných chaosom a biedou je možné ignorovať, no rovnaké vyhlásenia z úspešných ázijských krajín treba považovať za skutočnú výzvu. Pritom neide o folklór či o oblečenie, pretože vonkajšie prejavy európskej kultúry a konzumného spôsobu života sa šíria všade, kde je to len trochu možné. Ide o skutočnosť, že miestne elity začínajú verbálne vystupovať proti niektorým hodnotám demokracie, liberalizmu a individualizmu, ktoré vyhlasujú za čisto európske. A pokusy medzinárodných inštitúcií vynútiť si ich dodržiavanie začínajú považovať za prejav rasizmu a nerešpektovania kultúrnych odlišností.

Tolerancia práva na rôznosť v otázke ľudských práv by zahubila pôvodný duch OSN, z demokratických štátov by spravila izolované ostrovy. Každý politický vodca by mal právo objaviť fakt, že demokracia v jeho vlasti musí mať osobitý národný charakter a že nikto zvonku nemá právo sa do toho miešať. Skutočne dôsledný postoj by znamenal prijatie sankcií voči dvom tretinám krajín (už len za to, že nezabezpečujú skutočnú rovnosť pohlaví).

Aj Európa a Amerika museli prekonať dlhú cestu, dokiaľ sa ľudské práva a ideály demokracie nepresadili. Neboli to žiadne odveké európske hodnoty. Preto môžeme veriť, že raketový inžinier alebo špičkový manažér dlhodobo náboženským fanatikom alebo poslušným členom patriarchálnej spoločnosti nebude a že sa nakoniec zásady proklamované v Európe a v Amerike od 18. storočia uplatnia všade. No tento prerod môže trvať i dve-tri štyri generácie a za ten čas môžu nové mocnosti s modernými technológiami a zbraňami, no so starými formami organizácie spoločnosti poriadne skomplikovať svetovú politiku. To sa dá povedať nielen o rozvojových krajinách, ale i o väčšine postsocialistických štátov, ktoré sa svojou štruktúrou a príjmami na jedného obyvateľa vlastne viac podobajú na Latinskú Ameriku než na západnú Európu.

**Hrubý domácí produkt na jednoho obyvatele vo vybraných štátoch,
1993–1995 (v \$)**

Postsocialistické štáty	
Bulharsko	1 200
Česká republika	2 800
Slovinsko	6 300
Ukrajina	1 200
Rozvojové štáty	
Argentína	7 200
Bolívia	740
Brazília	3 100
Kolumbia	1 400
Peru	1 400
Venezuela	2 800

A aké bude postavenie európskeho kontinentu? Nuž, úmerné počtu obyvateľstva, kvalifikácii pracovných síl, pružnosti pri osvojovaní si nových technológií, prístupu k surovinám a úrovni integrácie. Všetky európske mocnosti sú každá zvlášť iba mocnosťami druhého-tretieho rangu. Dôsledky zániku námornej nadvlády, koloniálneho systému a pádu železnej opony vracajú ťažisko kontinentu od atlantických veľmocí (Anglicko, Francúzsko), ktoré sa vyšvihli v 16.–19. storočí, do vnútrozemia smerom k Nemecku, Taliansku, Rusku, Turecku... Svoju účasť na výhodách západoeurópskeho zjednotenia musia získať i stredoeurópske a východoeurópske krajiny. Okrem Spojených štátov a vyspelých anglosaských krajín by Európania mali budovať úzke a rovnoprávne vzťahy s Latinskou Amerikou a so SNŠ ako so svojim širším civilizačným zázemím a s afro-ázijskými štátmi, ktoré akceptujú spoločné hodnoty. Nielenže môžu dať euro-americkej kultúre novú dynamiku, no v opačnom prípade hrozí, že sa všetky tieto oblasti stanú súčasťou protieurópskeho a protiamerickeho frontu.

¹ Všetky futurologické predpovede na obdobie dlhšie ako 20–30 rokov (napr. rok 2030) sú iba fikciami alebo len o málo viac ako mechanickými extrapoláciami súčasných procesov. Zväčšia nie sú schopné rekalkulovať vplyv neočakávaných revolučných zvrátov v politike, myslení ani technike. V tejto súvislosti si pripomeňme, ako vyzerali predpovede na rok 2000 zo šesťdesiatych až osemdesiatych rokov!

² V skutočnosti vo väčšine rozvojových krajín tempo rastu populácie klesá, najmä ukazovateľ počtu detí na jednu ženu. Tomu sa prispôbuje i krivka odhadnutého rastu celosvetovej populácie pre budúce storočie. Jej dnešný priebeh je omnoho plochší ako pred 15 rokmi.

Literatúra

- Brzezinski, Z.: Bez kontroly. Praha 1993.
 Černá, J., Stanek, P.: Slovensko a 21. storočie. Bratislava 1996.
 Dederichs, M.: Spáchá lidstvo sebevraždu? 100 + 1, 15/1994.
 Gumilov, L. N.: Etnogenez i biosfera Zemli. Leningrad 1990.
 Heine, E. W.: New York liegt im Neandertal. Zurich 1984.
 Horská, P., Kučera, M.: Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy. Praha 1990.
 Kennedy, P.: Svět v 21. století. Praha 1996.
 Kennedy, P.: Vzestup a pád velmocí. Praha 1996.
 Mezinárodní politika – monotematická čísla: 9/1995 (Padesátiletí OSN), 4/1995 (Svět 50 let po skončení II. světové války), 1/1997 (Globální problémy na prahu 21. století).
 Mollat du Jourdin, M.: Evropa a moře. Bratislava 1994.
 Toffler, A. a H.: Utváranie novej civilizácie. Bratislava 1996.